

Prof. Dr. Lush Culaj
Instituti Albanologjik, Prishtinë

KOMITETI I KOSOVËS DHE KRYENGRITJA E VITIT 1919

Shkurtore

I themeluar më 1 maj 1918 në Shkodër, Komiteti i Kosovës gjatë viteve 1918-1920, ishte një ndër organizatat politike më të rëndësishme në Shqipëri. Përveç veprimtarisë diplomatike organizonte edhe lëvizjen nacionalçlirimtare. Sipas të dhënave të Komitetit të Kosovës më 16 shkurt 1919 serbët kaluan grykën e Rugovës kurse më 19 dhe 20 shkurt sulmuan Plavën dhe Gucinë. Djegiet dhe vrasjet në Rugovë me rrethinë ishin të tmerrshme. Rugova pothuajse mbeti e shkretë. Në të njëjtën mënyrë vepronte edhe Mali i Zi në pjesën e sipërme të Rugovës.

Për shkak të dhunës që po zbatohej mbi popullsinë shqiptare të viseve të tjera të Kosovës, aso kohe shqiptarët e Rugovës bënë përpjekje që nëpër Plavë, para presionit të ushtrisë të largoheshin në Shqipëri. Përpjekja e pushtetit okupues për t'i çarmatosur rugovasit ishte e vazhdueshme. Trima të shquar të Lëvizjes Kombëtare i komandonin çetat shqiptare dhe vepronin në bazë të një programi të formuluar nga Komiteti. Këtij programi iu përmbajtën dhe i qëndruan besnikë në vazhdimësi edhe udhëheqësit e Rugovës KerSadria, SaliRama etj. Ata, ndonëse ishin udhëheqës të grupit të Rugovës dhe Pejës, do t'i gjejmë në çdo vend, aty ku e kërkonte më së shumti nevoja e atdheut.

Fjalët çelësa: Komiteti i Kosovës, Rugova, Plava, Gucia, Keri i Sadri Bardhit, SaliRama

Komiteti i Kosovës dhe kryengritja e vitit 1919, ndoshta: 1918-1919

Komiteti i Kosovës sidomos gjatë viteve 1918-1920, ishte një ndër organizatat politike më të rëndësishme në Shqipëri, si për nga detyrat që shtronte për zgjidhje programi i saj, ashtu edhe për nga gjerësia dhe shtrirja e veprimtarisë, përbërja dhe numri i anëtarëve³⁰⁸.

Okupimi i Kosovës dhe gjendja alarmante e saj diktuan që kjo organizatë e fuqishme kombëtare, përkatësisht truri i Lëvizjes çlirimtare të Kosovës ta zhvillonte veprimtarinë atdhetare në shtetin amë të ndarë padrejtësisht. Arsyet pse pikërisht Shkodra u zgjodh si bërthamë e Komitetit ishin të shumta. Në mitingun e mbajtur në Shkodër më 7 nëntor 1918 Komiteti doli hapur si organizatë legale.³⁰⁹

Programi i 1 majit përbëhej nga tri pika ose nyje, në të cilat në mënyrë të qartë, të përmbledhur dhe të saktë pasqyroheshin drejtimit kryesore të veprimtarisë së mëtejme të organizatës në planin strategjik dhe taktik. Që në pikën e parë që njëherësh edhe ishte pikë kyç e programit vërehej qëllimi kryesor i Komitetit MKK, ku theksohej: "Me u përpjekë para fuqive të mëdha të Antantës dhe me e kërkuar bashkimin e krahinave të Kosovës (Shkup, Kumanovë, Preshevë, Tetovë, Gostivar, Kaçanik, Ferizaj, Gilan, Prishtinë, Vuçiternë, Mitrovicë, Jeni Pazar, Rozhajë, Pejë, Plavë, Guci, Gjakovë, Prizren) në një Shqipëni të lirë dhe veturdhënuese"³¹⁰. Ishin pikërisht këto territore që përbënin përgjithësisht territoret me popullsi shqiptare të pushtuara nga Serbia dhe Mali i Zi në vitin 1912.

Këshillin Qendror të Komitetit të Kosovës e përbënin 7 anëtarë, të cilët e zgjidhnin kryetarin, nënkryetarin, sekretarin dhe arkatarin. Kryetar ishte Kadri Prishtina, i cili për shkak të erudicionit të tij quhej Hoxhë Kadriu, sekretar ishte Bedri Pejani, nënkryetar Hysni Curri.

³⁰⁸ Zamir Shtylla, Rreth krijimit dhe veprimtarisë së Komitetit Mbrojtja Kombëtare e Kosovës, "Studime historike" nr. 3, Instituti i Historisë-Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, 1986 fq.101.

³⁰⁹ Historia e popullit shqiptar III, periudha e Pavarësisë 28 nëntor 1912-7 prill 1939, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Botimet Toena, Tiranë, 2007, f. 458.

³¹⁰ Arkivi Qendror Shqiptar- më tej AQSH-fondi; 846,dosja 1, f. 1.

Në kuadër të Komitetit të Kosovës kanë vepruar patriotë të shquar, si: Hasan Prishtina, Bajram Curri, Aqif Elbasani, Azem Bejta, Sadik Rama, Keri i Sadri Bardhit, Sali Rama, Ramadan Shabani, Ibrahim Gjakova, Qazim Bakalli, Beqir Vokshi, Niman Ferizi, Murat Gjakova, Bajram Daklani, Zefi i Vogël, Tafil Boletini, Ragip Kajabegolli, Qazim Kaja Begolli etj. Me organizimin e kryengritjeve në viset e robëruara ishin angazhuar Hasan Prishtina, Bajram Curri, Hysni Curri, Halim Gostivari etj, me informimin dhe propagandën merrej Sali Nivica kurse për arsimin përkujdesej më shumë Sali Gjuka.³¹¹

Përveç qytetit të Shkodrës, që ishte edhe selia e tij, Komiteti i Kosovës i kishte ngritur organizatat e tij në Tiranë, Durrës, Elbasan, Dibër dhe në qendra të tjera³¹². Përmes degëve të organizuara në Kosovë, posaçërisht të asaj që vepronte në Gjakovë, e kishte shtrirë aktivitetin dhe rrjetin e veprimtarisë së vet në Prizren, Prishtinë, Ferizaj, Gjiilan, Shkup, Pejë, Podrimë (Anadrini), Rahovec, Vushtri dhe në shumë qytete e fshatra të Kosovës e të viseve të tjera³¹³. Për dallim nga degët e Komitetit në Shqipëri, ku zhvillimi i aktivitetit kombëtar ishte më i lehtë, në territoret e okupuara shqiptare nga Mbretëria SKS degët dhe aktiviteti organizoheshin ilegalisht³¹⁴. Letërkëmbimi i Këshillit Qendror si me qendrën e jashtme ashtu edhe me degët bëhej i koduar (me shifër). Kodet (shifrat) i hartonte kryetari dhe ato ndërroheshin herë pas here. Ato shërbenin si çelës për t'i deshifruar dokumentet e shkruara të Komitetit, e natyrisht edhe për t'i ruajtur sekretet³¹⁵.

³¹¹ Historia e popullit shqiptar III- periudha e pavarësisë vep. cit. f. 458.

³¹² Kristaq Prifti - Zamir Shtylla, Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës dhe veprimtaria e tij për çlirimin dhe unitetin kombëtar, "Studime historike" nr.4, Instituti i Historisë Tiranë - Akademia e Shkencave- Tiranë, Tiranë, 1988, f. 138.

³¹³ AQSH-fondi;846,dosja 29. Dok.707-934; K. Prifti - Z. Shtylla, pun. i cit., f. 139.

³¹⁴ Lush Culaj, Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës 1918-1924, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë 1997, f. 35.

³¹⁵ AQSH-fondi;846,dosja 8. f. 66 dhe 70.

Programi ushtarak i Komitetit të Kosovës

Përveç veprimtarisë diplomatike, Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës organizonte edhe lëvizjen nacionalçlirimtare, do të thotë rezistencën e armatosur të popullit me forca kombëtare.³¹⁶ Një aksion i tillë duhej të ndërmerrej pas përpjekjeve diplomatike për çlirimin e këtyre trevave si territor i natyrshëm i shtetit shqiptar.

Pra, planifikohej që nëse të gjitha përpjekjet diplomatike do të dështonin, atëherë do të nevojitej patjetër të ndërmerreshin edhe masa ushtarake³¹⁷. Programi ushtarak përbëhej prej 16 pikash.

Këtë program e përpiluan oficerët me përvojë: Hysni Curri, Ali Shefqeti, Ibrahim Gjakova etj.,³¹⁸ Kjo rregullore ushtarake ishte rregulluar në emër të Këshillit qendror. Forcat e armatosura merrnin instruksione nga degët e Komitetit që vepronin brenda dhe jashtë kufijve të Shqipërisë të vitit 1913. Udhëheqjet e çetave komandoheshin nga trima të dalluar si: Bajram Curri, Azem Bejta, Elez Isufi, Sadik Rama, Bajram Daklani, Keri i Sadri Bardhit, Sali Rama, Zefi i Vogël, Beqir Vokshi, Ajat Çausi, Beqir Rexha, Musë Leka etj. dhe vepronin në bazë të një programi të miratuar nga komiteti. Aty shpreheshin qartë parimet themelore politike dhe ushtarake të forcave kryengritëse.

Një gjendje mjaft tensionuese mbretëronte edhe në trevat e Plavës dhe të Gucisë. Në këtë situatë mjaft të tensionuar edhe përfaqësuesit e Komitetit shprehin mendimin se, në qoftë se Plava dhe Gucia do të organizonin rezistencë të armatosur, ajo do të ishte bazament për një qëndresë në të gjitha trevat shqiptare të okupuara³¹⁹. Bashkëpunimi ndërmjet krerëve të Plavës dhe të Gucisë me Komitetin e Kosovës rritej nga dita në ditë. Veprimtarinë çlirimtare të kësaj treve e udhëhiqte pikërisht ky komitet. Qysh në fund të vitit 1918 në Plavë ishte stacionuar një çetë e Ushtrisë serbe e përbërë nga Batalioni i Tretë jugosllav.³²⁰

³¹⁶ Eqber Skëndi, Hoxhë Kadriu, Prishtinë, 1992, f.42.

³¹⁷ Fehmi Pushkolli, *Mbrojtja kombëtare shqiptare e Kosovës 1878-1990*, Prishtinë, 1991, f. 78.

³¹⁸ Të dhëna në dorëshkrim për Komitetin e Kosovës nga historiani Pal Doçi.

³¹⁹ Elmaz B. Plava, *Plava dhe Gucia në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare* (kujtme dhe dokumente historike), Tiranë, 1995, f. 139.

³²⁰ Mustafa Memiq, *Plav i Gusinje u proshlosti*, Beograd, 1989, f. 223.

Populli i këtyre krahinave, me një akt përfaqësimi të nënshkruar nga paria e tyre më 24.12.1918, deklarohet se e autorizonte Komitetin e Kosovës me të drejta të plotfuqishme që t'i përfaqësojë krahinat e Plavës dhe të Gucisë, për ta realizuar synimin kombëtar: "Bashkimin e Plavës dhe Gucisë me Shqipërinë e lirë e vetëqeveritare"³²¹. Si rezultat i një organizimi të mirë Plava dhe Gucia rreth dy muaj e gjysmë, gjatë dhjetorit, janarit dhe deri në gjysmën e shkurtit 1919 nuk pranuan asnjë pushtet, por qeverinë e vet. Ajo konsiderohet si një autonomi e Plavës dhe Gucisë³²². Komiteti i Kosovës kishte përgatitur një raport argumentues me statistikë lidhur me Plavën dhe Gucinë për t'ua dërguar Fuqive të Mëdha³²³. Bashkëpunimi mes krerëve të Plavës dhe Gucisë me ata të Rugovës ishte i vazhdueshëm.

Në muajin dhjetor 1918 situatë mjaft e rëndë ishte edhe në pjesën veriperëndimore të Pejës. Forcat ushtarake të Pejës morën përforcime nga regjimenti XXII i këmbësisë në fshatin Bogë e në fshatra të tjera të Rugovës, ku rrënuan 57 shtëpi, ndërsa në fshatrat Koshutan dhe në dy Shtupeqët u rrënuan 163 shtëpi dhe u vranë e u masakruan 206 vetë.³²⁴

Edhe pse masakra e dhjetorit në Rugovë ishte e tmerrshme, rugovasit nuk u ligështuan. Ata ishin të vendosur që të vazhdonin rezistencën me armë në dorë. Në këtë periudhë në Rugovë ishin tubuar 1000 kryengritës në emër të Mbrojtjes Popullore, 5 km afër Pejës. Ata e quanin vetën ushtri e formuar nga patriotët shqiptarë dhe në letërën e datës 12 shkurt 1919 nga nëntë nënshkruesit e saj dy janë rugovas: Ukë Sadri Bardhi dhe Arif Hyseni. I pari duhet të jetë Keri i Sadri Bardhit.³²⁵ P.S. Mungon bajraktari ynë, që ra dëshmor, Mehmet Shabani. Filluan betejat në Grykë të Rugovës dhe në Peklenë. Lufta zgjati shumë ditë e net dhe ishte tejet e përgjakshme. Në një luftë të pabarabartë serbët e pushtuan Grykën dhe Peklenën. Sipas të dhënave të Komitetit të Kosovës më 16

³²¹ AQSH - fondi 846, dosja 44, f. 5.

³²² Mustafa Memiq, po aty, f. 224.

³²³ AQSH - fondi 846, dosja 74, f. 5.

³²⁴ AQSH- fondi 846 dosja nr.50/1 që mban datën 1.1. 1919.

³²⁵ Limon Rushiti, *Levizja Kaçake në Kosovë 1918-1928*, Instituti i Historisë, Prishtinë, 1981, f.83; Zymer Neziri, «Mërgimi politik në epikën historike të Rugovës», punime nga sesioni shkencor i mbajtur në Prishtinë, më 24 dhe 25 janar 1991, Prishtinë 1997, f. 179.

shkurt 1919 serbët kaluan Grykën e Rugovës kurse më 19 dhe 20 shkurt sulmuan Plavën dhe Gucinë.³²⁶ Me atë rast ata filluan plaçkitjet. Djegiet dhe vrasjet në Shtupeq të Vogël me rrethinë ishin të tmerrshme. Rugova pothuajse mbeti e shkretë. Në të njëjtën mënyrë vepronte edhe Mali i Zi në pjesën e sipërme të Rugovës.

Gjatë shkurtit të vitit 1919, Komiteti i Kosovës informohet nga Plava dhe Gucia se janë përgatitur dhjetë batalione ushtarësh për t'i pushtuar këto vende, jo në emër të Malit të Zi, por në emër të Serbisë, duke theksuar: "Të vriten 23.000 banorë(d.m.th. të gjithë banorët e krahinës sonë), prandaj është mëse e nevojshme që të ndërmjetësojnë Fuqitë e Mëdha me ushtritë e tyre sa më shpejt"³²⁷.

Komiteti i Kosovës në ato zhvillime kritike për Plavën dhe Gucinë i dërgoi në Plavë dy anëtarët e tij, Ismail Nikoçin nga Gucia dhe Ragip Begollin nga Peja, me udhëzime të reja për veprime konkrete. Më parë ishte hartuar programi i kryengritjes, i cili pothuajse ishte identik me programin e kryengritjes së vitit 1919 në Kosovë³²⁸. Reparti i armatosur i krahinës përbëhej nga 1.000 luftëtarë të udhëhequr nga Bejto Plava dhe ShelkoKurti. Llogaritej që Rrafshi i Dukagjinit dhe Malësia e Gjakovës të ishin në gatishmëri posa të sulmonin Plava e Gucia³²⁹.

Për shkak të dhunës që po zbatohej mbi popullsinë shqiptare të viseve të tjera të Kosovës, aso kohe shqiptarët e Rugovës bënë përpjekje që nëpër Plavë, para presionit të ushtrisë të largoheshin në Shqipëri. Përpjekja e pushtetit okupues për t'i çarmatosur rugovasit ishte e vazhdueshme por kryeparët e Rugovës ishin deklaruar që derisa t'i armatosë pushteti serbët, ata nuk do t'i dorëzonin armët.³³⁰

Pas shkatërrimit të rezistencës shqiptare, malazeztë sulmuan me të gjitha forcat Plavën, ku bënë masakra të papara³³¹. Numri i të vrarëve gjatë këtij sulmi ishte i madh. Vetëm në Plavë ishin numëruar mbi 450

³²⁶ AQSH- fondi 846 dosja 50/1 dokumentifq. 34; Zymer Neziri, « Mërgimi politik në epikën historike të Rugovës », pun. cit.f.178.

³²⁷ AQSH - fondi 846, dosja 74, f. 45.

³²⁸ AQSH - fondi 846, dosja 75, f. 2-3.

³²⁹ Elmaz B. Plava, vep. e cit., f. 146.

³³⁰ Hakif Bajrami, *Rethanat shoqërore dhe politike në Kosovë më 1918-1941*, Instituti i Historisë Prishtinë, Prishtinë 1981, f.109.

³³¹ Elmaz B. Plava vep.e cit., f. 154.

njerëz të vrarë, duke përfshirë këtu edhe fëmijë e gra³³². Komiteti i Kosovës kërkoi me nxitim nga paria e Plavës dhe Gucisë që t'i dërgoheshin emrat e 700 njerëzve të vrarë, duke përfshirë edhe listën e 70 grave të masakuara. Këto statistika, sipas Komitetit, nevojiteshin që t'u dorëzoheshin komandantëve aleatë që ndodheshin në Shkodër³³³. Në ato momente kritike Komiteti i Kosovës del para udhëheqësve të këtyre trevave me parullën "Durim, punë dhe guxim"³³⁴. Krahina e Plavës dhe e Gucisë, më 27-28 shkurt 1919, përjetoi një shkatërrim të plotë nga ushtria serbo-malaziasë. Numri i banorëve të ikur në drejtim të Shkodrës dhe Malësisë së Gjakovës ishte së paku 15.000, të cilëve u kanosej zhdukja në ato rrethana alarmante³³⁵.

Gjatë shkurtit të vitit 1919 edhe në krahinën e Rugovës ndodhën masakra të mëdha mbi popullsinë shqiptare, plaçkitje djegie e torturime të ndryshme. Vetëm në katundin Stakaj, ishte vrarë Arif Keçi me 19 veta të tjerë; ishin djegur 25 shtëpi, ishin plaçkitur 9500 bagëti të trasha e të imta, 25000 kuintalë drithi dhe 1200 napolona ari bylmet e rroba shtëpiake.³³⁶ Në rrethanat e krijuara popullata e Rugovës u detyrua ta braktiste Rugovën. Pas masakrës, pasoi zhvendosja kolektive e rugovasve në Malësi, në Rrafsh e gjetiu. Përkundër mllefrit të madh vullneti për t'u kthyer prapë në trojet e veta tash u bë edhe më i madh se lufta.³³⁷

Në muajin prill 1919 komandantët italo-francezë, që gjendeshin në Shkodër, e caktuan një komision prej 10 oficerësh të përbashkët dhe kërkuan bashkëpunimin e shqiptarëve si kallauzë (për vëzhgimin e kufirit të Shqipërisë të caktuar nga komisioni ndërkombëtar më 1914). Ndër njerëzit që u caktuan për krahinën e Rugovës ishin Keri i Sadri Bardhit dhe Sali Rama, kurse për Plavën dhe Gucinë e caktuan Gjero Dushin dhe Shaqir Mushin.³³⁸ Bashkëpunimi i Kerit të Sadri Bardhit dhe Sali Ramës nga Rugova me figurat të tjera të rëndësishme kombëtare ishte i madh.

³³² Mustafa Memiq, *Plav i Gusinje u prolosti*, vep. e cit., fq. 226.

³³³ AQSH - fondi 846, dosja 13, f. 41.

³³⁴ AQSH - fondi 846, dosja 74, f. 47.

³³⁵ AQSH - fondi 846, dosja 22, f. 1.

³³⁶ Zymer Neziri, «Ç' vajtojnë gërmadhat e Rugovës- dëshmi për histori-Rugova më 1919». "Gurra" 6 nëntor 1992, f. 3.

³³⁷ Zymer Neziri, «Mërgimi politik në epikën historike të Rugovës», pun. cit. f.179.

³³⁸ Rexhep Dedushaj, *100 vjet luftë*, New York 1999, f. 104.

Ata kishin bashkëpunim të ngushtë me Ismajl Nikoçin, Mulla Agan Kojën dhe ishin një ndër anëtarët më të besueshëm të Komitetit të Kosovës dhe koordinorë të Komitetit të Kosovës për mbrojtjen e trojeve shqiptare në Plavë, Guci, Rugovë dhe Pejë.

Megjithatë, trevat e Plavës dhe Gucisë nuk hoqën dorë nga qëndresa. Në muajin maj të vitit 1919 aty vepronin dy çeta me 300 luftëtarë, të udhëhequr nga Bejto Plava. Veprimtaria atdhetare e çetave shqiptare në Plavë dhe Guci vazhdoi me vite të tëra, nën udhëheqjen e Komitetit Mbrojtja Kombëtare e Kosovës. Komiteti bënte përpjekje të pareshtura për organizimin e kryengritjes së armatosur edhe në Kosovë dhe për çlirimin e saj nga zgjedha serbe. Besimin për organizimin e forcave të armatosura Komiteti ia kishte dhënë majorit Hysni Curri. Forcat shqiptare të armatosura udhëzoheshin nga degët e Komitetit të Kosovës brenda dhe jashtë kufijve të Shqipërisë administrative. Trima të shquar të Lëvizjes Kombëtare i komandonin çetat shqiptare dhe vepronin në bazë të një programi të formuluar nga Komiteti. Këtij programi iu përmbajtën dhe i qëndruan besnikë në vazhdimësi edhe udhëheqësit e Rugovës Ker Sadria, Sali Rama etj. Në program përcaktoheshin qartë detyrat themelore politike dhe ushtarake të forcave kryengritëse. Degët e Komitetit të Kosovës ishin në lidhje të ngushtë me Kryesinë e Komitetit në Shkodër për ecurinë e zhvillimit të ngjarjeve. Nëpërmjet informatorëve të ndryshëm Komiteti njoftohej për sukseset e arritura në luftime dhe paralelisht kërkoheshin instruksione për veprime të mëtejme³³⁹.

Gjendja në trevat shqiptare të pushtuara ishte tepër e rëndë, ndërsa, sipas të dhënave të Komitetit të Kosovës, brenda një periudhe të shkurtër u zhdukën afër 200.000 shqiptarë³⁴⁰. Ato ngjarje të rënda ndikuan në zgjerimin e lëvizjes kryengritëse në Kosovë. Në rrethana të tilla të ndërlikuara nisi të aktivizohej edhe lëvizja çlirimtare që me veprimtarinë e saj luftarake i dha vetes karakter nacionalçlirimtar dhe u bë faktor kryesor për mbrojtjen e popullit nga shtypja e pushtetit

³³⁹ Lush Culaj, vep. e cit., fq.75.

³⁴⁰ Muin Çami - Gazmend Shpuza, KMKK, "Zëri i Popullit", Tiranë, 7 nëntor 1978.

okupues³⁴¹. Sipas dëshmive të Komitetit të Kosovës, në janar 1919 shqiptarët u plaçkitën me të madhe nga serbët. Fëmijët u lanë të zhveshur lakuriq dhe pa ushqime, grave shqiptare iu cenua nderi. Vetëm në qytetin e Gjakovës më se 70 gra ishin vrarë tragjikisht³⁴². Ishin pikërisht këto shkaqe që e detyruan Komitetin e Kosovës ta përgatiste "Programin e përgjithshëm të kryengritjes në Kosovë më 1919", i cili është plotësim i programit themelor të Komitetit të Kosovës.

Programi ka këtë përmbajtje:

I. Asnjë kryengritës nuk guxon me i dëmtue shkijet e vendit veç atyre që qëndrojnë me armë në dorë kundër qëllimit shqiptar.

II. Asnjë kryengritës nuk guxon me djegë shtëpia e me rrënuar kisha.

III. Plaça asht jasak kryengritjes.

IV. Asnji kryengritës nuk guxon me ba naj shëmtim mbi trupat e të vrarëve t'armikut as me çveshë ata armiq qi jesin dekun e të plaguem, ose të xanë rob.

V. Veprimi ma i gjallë ka me kanë kundra ushtrisë, xhandarmerisë, kundra komiteteve të armikut që kundërshtojnë me armë në dorë edhe në kjoft se armiku u ban mizorina shqiptarëve pa armë me vete ka për t'iu përmbajtë plotësisht e rreptësisht katër pikave të naltpërmendura.

VI. Nji shqiptar që e kundërshton luftën krahas me armikun ose veç asht kundra qëllimit ka për t'u vra pa gjyq e pa afat, kushtdo që të jetë. Por nji tradhtar pa armë në dorë ka me u gjykue para gjyqit të kryengritjes e ka me u dënue mbas dokumentash e jo me përralla të hallkut.

³⁴¹ Sylë Dreshaj, «Rrethanat politike-shoqërore në Podgur 1912-1921», "Gjurmime albanologjike", SSHH, nr.20, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 1990, f. 274.

³⁴² AQSH - fond; 846, dosja 38, f. 33.

VII. Në të zaptuemit të një shehri ose të një katundi, serbët, shkiyet e vendit, ashtu edhe çarshia, të ruhen me njerëz besnika e kryengritësit të ndjekin anmikun pa afat e pa bjerrë asnjë dakik nëpër shehër e katunde.

VIII. Kot e pa nevojë as gjaku i popullit tonë, as gjaku i popullit anmik s'ka me mujtë me u derdhë. Por aty ku asht nevoja një kryengritës s'ka me guxue me kursye aspak gjakun e vet.

IX. Aeroplanat, konsullatë e shka ka që i përket këtyne, kanë për t'i ruejtë me gjind ma besnika e më të marrun vesh.

X. Të vramët shqiptarë s'kanë për t'u varrosun derisa të vijë ndonjë komision i huej. Mizorinat e bamë prej anmikut kanë për të mbetë shenue edhe për me i dëftue Evropës e Amerikës³⁴³.

Programi reflekton pjekurinë e udhëheqësve të Komitetit të Kosovës. Në të vërehen largpamësia, qartësia politike dhe matura në realizimi e këtij programi, ku kërkohej që të mos kalohej nga mllefi në ekstremizëm, siç vepronte ushtria shoviniste serbe³⁴⁴. Programi dhe kërkesat e kryengritjes shqiptare në Kosovë të hartuara nga Komiteti i Kosovës, u bënë platformë dhe mbështetje e lëvizjes nacionalçlirimtare, e cila ishte në rritje dhe që përfshiu pjesën më të madhe të trevave shqiptare, që gjendeshin nën okupimin serb. Organizimi i kryengritjes së armatosur kërkonte edhe ndërmarrjen e një sërë masash për drejtimin e veprimeve luftarake në fshehtësi. Ky ishte shkaku pse Komiteti i Kosovës i përpiloi disa shifra, të cilat iu dërguan komandantëve të çetave. Shifrat ndërroheshin herë pas here për ruajtjen e sekretit. Edhe emrat e udhëheqësve, si: Ker Sadria, Hysni Curri, Azem Bejta, Hasan Prishtina, Bajram Curri, Sali Rama etj., ishin të shifruara³⁴⁵. Edhe degët kishin shifra, p.sh., dega në Rekë quhej Vjosa, kurse Komiteti i Kosovës barte shifrën "Liçeni"³⁴⁶. Korrespondenca e Komitetit të Kosovës me aktivistët e degëve të Komitetit në Kosovë ishte e plotë. U bë përgatitje e madhe për organizimin e kryengritjes së armatosur, si dhe një vigjilencë për drejtimin e veprimeve luftarake në fshehtësi. Në informacionin dërguar

³⁴³ AQSH - fondi 846, dosja 2, dok. nr. 708-045, f. 1.

³⁴⁴ Muin Çami - Gazmend Shpuza, KMKK, "Zëri i Popullit", Tiranë, 7 nëntor 1978.

³⁴⁵ AQSH - fondi 846, dosja 8, f. 66 dhe 70.

³⁴⁶ AQSH - fondi 846, dosja 8, nr. 708-164.

Komitetit nga përfaqësuesit e tij në Kosovë theksohej ndër të tjera: "Populli është i gatshëm për kryengritje, sepse më keq nuk ka se si të bëhet".³⁴⁷

Sigurimi i armëve dhe i municionit ishte parakusht për një organizim të mirëfilltë të kryengritjes. U mendua edhe për ndarjen e një fondi të veçantë për degët e Komitetit në Kosovë që t'i përballonin shpenzimet e veçanta kosovare³⁴⁸. Aktiviteti dhe forcat e Komitetit në Kosovë dhe në vise të tjera shtoheshin dita-ditës. Informata nga dega e Gjakovës fliste mbi rezistencën e popullit për mosçarmatim. Nga grupet kryengritëse, që vepronin jashtë territoreve të Kosovës dalloheshin ai i Kërçovës, i udhëhequr nga Kalosh Dani-Zajazi dhe të tjerët, kurse grupi i Plavës dhe i Gucisë udhëhiqej nga Mulla Agan Kaja³⁴⁹ etj. Ideatorët e Komitetit të Kosovës rekomandonin bashkimin e të gjitha trevave shqiptare, duke përfshirë këtu edhe Çamërinë. "Le të flasë edhe një herë pushka e jonë besnike fjalën e mbramë. Të qendrojmë për një dekadë të ndershme, tue i mbetë besnik një asaj Shqipnie që na rriti e na burroi"³⁵⁰. Në vijim theksohej: "Këtë rrugë e patën hapë dikur të parët tanë, këtë do ta përndjekim na sot. Të ngjallim pra kohën e "miletit". Dekada është dekadë si sot, si nesër..., por dekada me mend e me nder është ajo ma e bukura dekadë...Sa për fishekë e bukë, kena aq sa me ba një dekadë trimash e të famshme"³⁵¹. Derisa në territorin e Kosovës në muajt shkurt-mars 1919 zhvilloheshin luftime lokale, në javët vijuese gjithnjë e më tepër ndizej shkëndia e kryengritjes. Më 24 prill u shpërndanë thirrjet për kryengritje, nëpërmjet të cilave kërkohet që të mos kalohej koha në gjumë. Kryengritja masive dhe e organizuar filloi në Drenicë më 6.5.1919.

Po më 6. 5. 1919 shpërtheu kryengritja edhe në Llapushë nën udhëheqjen e Sadik Ramë Gjurgjevikut. Ai me luftëtarët e tij, më 11 maj i preu lidhjet telefonike me Mitrovicën³⁵². Shtabi kryesor i kryengritjes

³⁴⁷ AQSH - fondi 846, dosja 50/1, nr. 708-689.

³⁴⁸ AQSH - fondi 846, dosja 39, f. 15.

³⁴⁹ Limon Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë 1918-1928*, Instituti i Historisë i Kosovës, Prishtinë, 1981, 92-93.

³⁵⁰ AQSH - fondi 846, dosja 47, nr. 708-553.

³⁵¹ AQSH - fondi 846, dosja 47, nr. 708-553.

³⁵² Lush Culaj, vep. e cit., f. 84.

pothuajse gjatë tërë kohës ishte i vendosur në Sverkë të Gashit, prej nga drejtohej kryengritja³⁵³. Nga mesi i majit në Kosovë numëroheshin rreth 10.000 kryengritës³⁵⁴.

Nga frika e kryengritjes, Nikola Pashiqi, që gjendej në Konferencën e Paqes, për kryengritjen shqiptare deklaroi se duhej të shuhej gjithsesi³⁵⁵. Për një periudhë relativisht të shkurtër kryengritja u bë masive³⁵⁶.

Grupet më të dalluara të kësaj kohe, kundruar sipas vendeve ku vepronin, të cilat vepruan deri më 1924 e disa deri më 1928 ishin:

1. Grupi i Drenicës në krye me Azem Bejtën dhe çetat e tjera të udhëhequra nga Mehmet Delia, Fazli Berani, Bajram Ternavci, Ramadan Maliqi-Dan Deroci etj.
2. Grupi i Rugovës që udhëhiqej nga Keri i Sadri Bardhit, Mic Sokoli etj.
3. Grupi i Pejës, i udhëhequr nga trimi rugovas Sali Rama, Gjon Taranca, Demush Rrahmani, Mal Bajrami, Sadik Gera, Ramë Koshi etj.
4. Grupi i Istogut: Beqir Rexha, Ramë Alija, Ramadan Shabani etj.
5. Grupi i Rahovecit: Sadik Rama, Malush Miriqi, Met Imeri, Bali Fazlia etj.
6. Grupi i Gjakovës: Bajram Curri, Zefi i Vogël, Ramë Binaku, Nimon Ferizi etj.
7. Grupi i Prizrenit: Sali Shabani (Kabash), Mark Mateja, Deli Azemi, Hysen Esati etj.
8. Grupi i Vuçiternës: Mehmet Konjuhi, Azem Gjakja, Beqë Ramë Pantina, vëllezërit Bajqinovci etj.
9. Grupi i Shalës së Bajgorës prej Habit Lubëqit-Mengjiqi e shumë të tjerë.

³⁵³ Ajet Haxhiu, *Shote dhe Azem Galica*, Tiranë, 1978, f. 77-79.

³⁵⁴ Limon Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë...*, vep. cit. f. 99.

³⁵⁵ Xheladin Shala, *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave 1918-1924*, temë magjistrature në dorëshkrim, Prishtinë 1979, f. 48.

³⁵⁶ Po aty, f. 49.

10. Grupi i Llapit: Ramë Vllasa, Osman Pollata, Hysë Popova, Tahir Uka, Sabit Repa etj.
11. Rrethi i Prishtinës: Iljaz Reçaku, Adem Reçaku, IbushVuçiternalia, Gjekush Bajraktari etj.
12. Grupi i Karadakut, Kumanovë-Gjilan: Gel Guri, Lot Vaku, Ali Nekushtaku, Behxhet Runica etj.
13. Grupi i rrethit të Ferizajt: Imer Devetaku, Rexhep Berisha, Bislim Tahiri etj.

Kurse prej grupeve çlirimtare jashtë territorit të Kosovës janë: ai i Kërçovës, i prirë nga Kalosh Dani Zajazi dhe të tjerë, i Novi Pazarit dhe i Rozhajës, të prirë nga Hysen Boshkoviqi, Jusuf Mehaniqi etj. Po ashtu grupet e Plavës dhe të Gucisë të prira si nga Mulla Agan Koja etj.³⁵⁷

Aktiviteti i trimave rugovas nuk ishte statik. Ata ndonëse ishin udhëheqës të grupit të Rugovës dhe të Pejës do t'i gjeje edhe në Rozhajë përkrah Avdyl Bralës, Isuf Mehaniqit dhe Hysen Boshkoviqit. Pra, Ker Sadrinë dhe Sali Ramën me bashkëlufetarë mund t'i gjeje në çdo vend, aty ku e kërkonte më së shumti nevoja e atdheut.

Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës i kishte hartuar edhe kërkesat e kryengritësve të Kosovës më 1919, të cilat do t'i parashtroheshin Qeverisë jugosllave, siç ishin:

1. Derisa të jepet një lajm mbi viset shqiptare që Konferenca e Londrës më 1913 i ka pas lanë nën Serbi, ushtria e Serbisë ka me qëndruar vetëm në qytete të caktuara duke mos u marr aspak me punë civile.
2. Derisa të vendosen kufijtë në mes Shqipërisë e Serbisë nga Paqja e Versajës xhandarmeria e policia e Kumanovës, Preshevës, Shkupit, Tetovës, Gostivarit, Kaçanikut, Ferizajit, Gjilanit, Prishtinës, Vuçiternës, Mitrovicës, Rozhajës, Pejës, Plavës, Gusinjes, Gjakovës, Prizrenit kanë për t'u komanduar nga populli vendas, nga ata vendas që i beson populli.
3. Prelimintarët e krahinave të sipërpërmendura kanë për t'u themeluar me vota të popullit.

³⁵⁷Limon Rushiti, *Lëvizja Kaçake në Kosovë 1918-1928*, vep. e cit., f. 92-93.

4. Prefektët dhe nënprefektët kanë për ta qeverisur vëndin sipas ligjeve civile pa i marrë parasysh ndërlikimet fetare e kombëtare.
5. Fëmijët shqiptarë të mos shkojnë në shkolla serbe por të hapën shkollat shqipe.
6. Ti jepet fund plaçkës, vrasjeve pa gjygj dhe masakrimeve kundër shqiptarëve.
7. Do të gjykohen nëpunësat civil e ushtarak qe e kanë urdhëruar çdo vepër të paligjshme.
8. Qeveritarët e vendit do të dergohen para gjygjit për çdo punë të paligjshme e sidomos për ato që i përkasin jetës, nderit dhe mallit.
9. Në gjygje kanë për t'u vendosur këshilltarë të vendit, të cilët do të zgjedhen me votën e hapët të popullit.
10. Ushtria serbe ka për t'u larguar urtësisht dhe pa prekur asnjë jetë të popullit prej atyre krahinave shqiptare qe paqa e Versajës do t'i bashkojë me Shqipërinë politike.
11. Zbatimi i këtyre pikave ka me u kontrollue nga një komision amerikan që mund të emërohet prej pushteteve të mëdha të Antantës.”³⁵⁸

Megjithatë Komiteti i Kosovës, duke parashikuar se kryengritësit shqiptarë nuk do të mund t'i përballonin gjatë ushtrisë serbe, e cila ishte e armatosur mirë, vendosi që para se të shuhej kryengritja t'ua paraqesë disa kushte serbëve për ndërprerjen e kryengritjes. Për atë arsye Komiteti, më 30.V.1919, i shkruante përfaqësuesit të qeverisë së Beogradit në Cetinë, Paviqeviqit, ku theksohej: “Komiteti është i gatshëm që të përdorë të gjitha mjetet për ta siguruar qetësinë e popullit të Kosovës përderisa të nënshkruhet paqja, në qoftë se qeveria jugosllave është e interesuar”.³⁵⁹ Përfaqësuesi serb në Cetinë, duke pasur frikë nga kryengritja e vitit 1919 në Kosovë, pati theksuar se do të vinte vetë në Shkodër për marrëveshje. Pas katër-pesë ditësh përfaqësuesit e Komitetit

³⁵⁸ AQSH, fondi 846, dosja nr. 29, f.22.

³⁵⁹ AQSH, fondi 846, dosja nr.28/3, f.78.

të Kosovës u informuan se përfaqësuesi serb nuk do të vinte në Shkodër për marrëveshje me ta, sepse kryengritësit u thyen në çdo anë. Sikur të qëndronin kryengritësit edhe disa ditë, ose të shpërthente kryengritja edhe në krahina të tjera, ndoshta serbët do të frikësoheshin dhe do t'i pranonin ato kërkesa që i patën përgatitur, të cilat, veç atyre të mëparshmeve, ishin:

1. “Me fillue marrëveshjet ndërmjet Jugosllavisë dhe qeverisë shqiptare në Paris për t'i lëshuar Shqipërisë këto krahina: Plavë, Guci, Pejë, Gjakovë, Prizren, Dibër.
2. Për krahinat e tjera le të vëndosë populli a deshirojnë që t'i bashkohen Shqipërisë apo t'i mbesin mbretërisë suaj sipas parimeve të presidentit amerikan Wilsonit.”³⁶⁰

Për mungesë të materialit të duhur luftarak, ushqimit dhe për shkak të bombardimeve me topa nga Ushtria jugosllave, kryengritja shqiptare u shua me gjak. Çetat çlirimtare pjesërisht u shpërndanë në grupe të vogla nëpër male, e pjesërisht u detyruan që të largohen në Shqipëri.³⁶¹ Në Kosovë filluan masakra të papara. Përfaqësuesit e Komitetit të Kosovës ishin në dijeni për të gjitha këto tmerre, por i mbante shpresa se Konferenca e Paqes në Paris do ta zgjidhte çështjen e shqiptarëve. Megjithatë, këshillohej populli që të ishte i gatshëm që ta përballonte çdo rrezik dhe që të "mos mendohet se fati i atdheut i përket vetëm diplomacisë botërore”.³⁶²

Nga ana tjetër, vitin 1919 dhe vitin 1920 e karakterizon një gjendje e paqëndrueshme edhe e Shqipërisë londineze. Situata e saj politike ishte e rëndë dhe përveç problemeve të brendshme dhe varfërisë së madhe çështja e kufijve të atdheut ishte ende e pastabilizuar mirë.³⁶³ Gjendja në kufirin jugosllavo-shqiptar ndryshonte varësisht nga rezultatet

³⁶⁰ AQSH, fondi 846, dosja nr. 14, f.69.

³⁶¹ Xheladin Shala, dorëshkrimi i cit., f. 49.

³⁶² AQSH, Fondi 846, dosja 12, f. 2-3.

³⁶³ Mikel Prenushi- Veprimtaria e shoqërisë “ Vllaznia” e Shkodrës në vitet 1919-1922, “Studime historike”, Instituti i Historisë- Akademia e Shkencave Tiranë, nr. 2-1965, f. 154 – Tiranë, 1965.

e zhvillimeve të punimeve në Konferencën e Paqes në Versajë.³⁶⁴ Shpërnguljet e shqiptarëve gjatë viteve 20 të shek. XX, sipas qeverisë së Beogradit, bëheshin për shkak të “pakënaqësisë së tyre rreth mungesës së ushqimit të duhur dhe mjeteve financiare”.³⁶⁵ dhe jo për shkak të represionit shtetëror. Në fakt realiteti ishte ndryshe. Represioni shtetëror ndaj shqiptarëve ishte i vazhdueshëm. Madje, edhe aprovimi i ligjit mbi mbrojtjen dhe sigurinë shtetërore, i miratuar më 2. VIII. 1921,³⁶⁶ ndër të tjera, kishte si qëllim ndjekjen e elementëve nacionalistë shqiptarë që për Mbretërinë Serbo-Kroato-Slllovene ishin elementë destabilizues. Pa dyshim, se ndër personalitetet që më së shumti punonte kundër jetësimit të planeve të MSKS-së ishin edhe rugovasit Keri i Sadri Bardhit, Sali Rama dhe shumë bashkëluftëtarë të tyre.

Prof. Dr. Lush Culaj, Albanological Institute, Prishtina

KOSOVO COMMITTEE AND THE UPRISING IN 1919

Established on 1 May 1918 in Shkodra, the Kosovo Committee during the years 1918-1920, was one of the most important political organizations in Albania. Apart from the diplomatic activity, the national liberation movement was organized as well. According to Kosovo Committee data, on 16 February 1919 Serbs crossed Rugova Canyon, following bloody fighting. Serbia and Montenegro committed serious crimes there. They killed and massacred 432 residents, according to the document submitted in Paris. On 19 and 20 February, they attacked Plava and Gucia. The burnings and murders in Rugova and its surroundings were horrible. Rugova was almost deserted. Montenegro was also acting in the same manner in the upper part of Rugova. The attempt of the

³⁶⁴ Prof. dr. Bogumil Hrabak- «Stanje na jugoslovensko-albanskoj granici na sektoru Metohije i Makedonije u prvoj polovini i u leto 1919 godine» – Kosmet - Institut za istoriju Kosovo i Metohije, nr. 1, Prishtina, 1991.f. 131.

³⁶⁵ Gojko Gojobiq- *Metohija*- Monografia, Jedinstvo, Pristina, 1979. f. 51.

³⁶⁶ Branislav Gligorijeviq, «Nastanak zakona o zastiti javne bezbednosti i poretka u drzavi »- Istorija XX veka - Zbornik Radova, Beograd, 1969, f. 247.

occupational power to disarm the Rugova insurgents was ongoing. Prominent National Movement brave men commanded Albanian groups and acted on the basis of a program formulated by the Committee. The leaders of Rugova, Ker Sadria, Sali Rama, etc., adhered to this program and remained loyal to it continuously. While they were the leaders of Rugova and Peja group, we would find them everywhere, where the country needed them most.

Burimet dhe bibliografia

a) burimet arkivore

- Arkivi Qendror Shqiptar Dosja e Komitetit të Kosovës- me tej AQSH-fondi; 846.

b) Bibliografia

- Bajrami, Hakif, (1981). *Rethanat shoqërore dhe politike në Kosovë më 1918-1941*, Prishtinë, Instituti i Historisë, Prishtinë.
- Culaj, Lush (1997). *Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës, 1918-1924*, Prishtinë, Instituti Albanologjik i Prishtinës.
- Dedushaj, Rexhep (1999). *100 vjet luftë*, New York.
- Dreshaj, Sylë (1990). "Rethanat politike-shoqërore në Podgur 1912-1921", "Gjurmime albanologjike", seria e shkencave historike, nr.20, Prishtinë, Instituti Albanologjik i Prishtinës.
- Doçi, Pal, Të dhëna në dorëshkrim për Komitetin e Kosovës.
- Çami, Muin – Shpuza, Gazmend (1978). *KMKK, "Zëri i Popullit"*, Tiranë, 7 nëntor.
- Gojebi q, Gojko (1979). *Metohija, monografia*, Jedinstvo, Pristina.

- Gligorijeviq, Branisla v (1969). “Nastanak zakona o zastiti jave bezbednosti i poretka u drzavi”, *IstorijaXX veka*, Zbornikradova, Beograd.
- Haxhiu, Ajet (1978).*Shote dhe AzemGalica*, 8 Nëntori, Tiranë.
- *Historia e popullit shqiptar*, (2007). III, periudha e Pavarësisë, 28 nëntor 1912-7 prill 1939, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, BotimetToena, Tiranë.
- Hrabak, Bogumil (1991). “Stanje na jugoslovensko-albanoskojgranici na sektoru Metohije i Makedonije u prvoj polovini i u leto 1919 godine”, Kosmet - Institut za Istoriju Kosovo i Metohije, nr. 1, Prishtina.
- Memiq, Mustafa (1989).*Plav i Gusinje u proshlosti*, Beograd.
- Neziri, Zymer (1992). “Ç’vajtajnë gërmadhat e Rugovës: dëshmi për histori - Rugova më 1919”, rev. “*Gurra*”, Drelaj, 6 nëntor.
- Neziri, Zymer (1997). “Mërgimi politik në epikën historike të Rugovës”, punime nga sesioni shkencor i mbajtur në Prishtinë, më 24 dhe 25 janar 1991, Prishtinë, Instituti Albanologjik, Prishtinë.
- Neziri, Ujkan Zymer (2006). *Studime për folklorin*, I, Prishtinë, Instituti Albanologjik, Prishtinë.
- Plava B. Elmaz (1995). *Plava dhe Gucia në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare* (kujtime dhe dokumente historike), Tiranë.
- Prifti, Kristaq – Shtylla Zamir (1988). Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës dhe veprimtaria e tij për çlirimin dhe unitetin kombëtar, “*Studime historike*”, nr. 4, Instituti i Historisë, Tiranë, Akademia e Shkencave.
- Pushkolli, Fehmi (1965).*Mbrojtja kombëtare shqiptare e Kosovës 1878-1990*, Prishtinë.
- Prenushi, Mikel (1965). Veprimtaria e shoqërisë “Vllaznia” e Shkodrës në vitet 1919-1922, “*Studime historike*”, Tiranë, Instituti i Historisë-Akademia e Shkencave nr. 2-1965.
- Rushiti, Limon (1981). *Levizja Kaçake në Kosovë 1918-1928*, Instituti i Historisë, Prishtinë.
- Skëndi, Eqber (1992). *Hoxhë Kadriu*, Rilindja, Prishtinë.

-
- Shala, Demush (1973). *Këngë popullore historike*, rishtinë, Enti i Teksteve dhe I Mjeteve mësimore i KSAK, Prishtinë.
 - Shala, Xheladin (1979). *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave 1918-1924*, temë magjistrature në dorëshkrim, Prishtinë.
 - Shtylla, Zamir (1986). ‘‘Rreth krijimit dhe veprimtarisë së Komitetit Mbrojtja Kombëtare e Kosovës’’, ‘‘*Studime historike*’’ Instituti i Historisë, Akademia e Shkencave, Tiranë, nr. 3.

